

تاریخ علم، دوره ۱۳، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، ص ۲۱۳-۲۳۶

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس

شمامه محمدی‌فر

هیئت علمی گروه تاریخ علم بنیاد دائرةالمعارف اسلامی

sh.mohammadifar@yahoo.com

(دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۲۰، پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۲۹)

چکیده

پدانیوس دیوسکوریدس، پزشک، داروشناس و گیاه‌شناس مشهور یونانی در سده نخست میلادی، و شخصیتی تأثیرگذار بر داروشناسی دوره اسلامی است. وی کتابی در باره مواد دارویی، به ویژه داروهای گیاهی، تألیف کرد که در دوره اسلامی عمدتاً به الحشائش معروف شد. دیوسکوریدس اثرش را به پنج مقاله تقسیم کرده است. مقاله سوم این کتاب بیش از دیگر مقاله‌ها به صورت منسجم به گیاهان پرداخته است. دیوسکوریدس نه تنها به نوعی طبقه‌بندی کیفی در کتابش پرداخته است، بلکه تا حدی رده‌بندی زیستی نیز در اثرش به چشم می‌خورد. در مواردی که برخی گیاهان مورد مطالعه او خاصیت و شکل کمابیش یکسانی داشته‌اند، آنها را در کنار هم آورده است مانند اعضای جنس نعنا، و خانواده‌های بقولات، کرفسیان، گل‌مرکبان و سیب‌زمینیان. این روش دیوسکوریدس، تا حدی با سیستم‌های رده‌بندی زیستی در سده‌های اخیر تطابق دارد.

کلیدواژه‌ها: الحشائش، دیوسکوریدس، رده‌بندی، گیاهان.

الف. دانش رده‌بندی گیاهان

تاکنون بیش از ۳۰۰/۰۰۰ گیاه را شناسایی کرده‌اند. برای بررسی چنین مجموعه بزرگی، نخستین گام رده‌بندی آنهاست تا بتوان آنها را به درستی شناخت و به ارتباطشان با یکدیگر پی برد. رده‌بندی را به صورت کلی به دو نوع مصنوعی و طبیعی تقسیم‌بندی می‌کردند. در رده‌بندی نخست، تنها بر اساس یک صفت، گیاه در جایگاه خاصی قرار می‌گیرد. کارل لینه، گیاه‌شناس سوئدی در سده هیجدهم میلادی، از پیشگامان این روش است که بر اساس تعداد پرچم‌ها، گیاهان را رده‌بندی کرد. در رده‌بندی طبیعی، اساس کار کوشش برای کنار هم گذاشتن گروه‌های مشابه گیاهی در کنار هم و توجه به شباهت‌های عمیق و نزدیک بین آنها با استفاده از بیشترین صفات مشترک است. این رده‌بندی در حقیقت نوعی رده‌بندی استنتاجی و کاربردی‌تر است.

در رده‌بندی‌های زیستی، هر جاننداری در جایگاه و سطح ویژه‌ای قرار می‌گیرد. به هر سطح از رده‌بندی، یک آرایه گفته می‌شود. مهم‌ترین آرایه از آرایه‌های اصلی، گونه است. در علم زیست‌شناسی، گونه شامل گروهی از موجودات زنده است که می‌توانند با هم تولید مثل کنند و فرزندان آنها در آینده قدرت باروری داشته باشند. چندین گونه که دارای وابستگی‌های خویشاوندی هستند یک جنس را تشکیل می‌دهند و چندین جنس دارای صفات مشترک و مشابه، یک تیره یا خانواده را تشکیل می‌دهند. در آرایه‌های بالاتر، به ترتیب از پایین به بالا، راسته، رده، شاخه و سلسله یا فرمانرو وجود دارد (قهرمان، ج ۱، ص ۳-۱۰).

ب. دیوسکوریدس

پدانیوس دیوسکوریدس^۲، گیاه‌دارو شناس مشهور یونانی در سده نخست میلادی، و شخصیتی تأثیرگذار بر گیاه‌شناسی دوره اسلامی است. وی کتابی در باره خوراکی‌های درمانی و به ویژه داروهای ساده جانوری، کانی و عمدتاً گیاهی تألیف کرد که در دوره اسلامی به الحشائش و عناوین مشابه معروف شد.

1. taxon
2. Pedanius Dioscorides

دیوسکوریدس احتمالاً بین سال‌های ۴۰ و ۹۰ میلادی در زمان حکومت پوبلیوس کلودیوس^۱ (سیاستمدار رومی)، نرون^۲ و وسپاسیانوس^۳ (هر دو از امپراتورهای روم)، زندگی می‌کرد (نک: دیوسکوریدس، چاپ اُسبالدستون^۴ و وود،^۵ ص ۵۰: XX؛ یاروسلاو لوی،^۶ ص ۵۸۸؛ استنرد،^۷ ص ۶۰). تاریخ زندگی او را می‌توان از نوشته‌های برخی معاصرین او و نیز استفاده جالینوس (متوفی ۱۹۹ یا ۲۰۰ م) از نوشته‌هایش استنباط کرد چنانکه اروتیانوس^۸ (رونق در حدود ۶۰ م)، مفسر آثار بقراط که در زمان نرون زندگی می‌کرد، از دیوسکوریدس نام برده است (ایلبرگ،^۹ ص ۱۱۶). همچنین در نامه دیوسکوریدس به آرئیوس طرسوسی^{۱۰} که به عنوان مقدمه کتاب الحشائش نگاشته است، او از چند نفر از پیشینیان و یا معاصرینش نام می‌برد که تاریخ زندگی برخی از آنها بر ما معلوم است از جمله باسوس (دیوسکوریدس، چاپ دوبلر^{۱۱} و ترس،^{۱۲} ص ۸، به صورت «بسس»؛ همو، چاپ گونتر^{۱۳}، ص ۱، به صورت «Julius Bassus») که احتمالاً ژولیوس لاکانیوس باسوس^{۱۴} (کنسول روم در سال ۶۴ م، و دوست آرئیوس) است (پلینی،^{۱۵} ج ۷، کتاب ۲۶، ص ۲۶۸، پانوشت C، ۲۶۹؛ ابن عبری، ص ۹۲؛ بزسکی،^{۱۶} ص ۸۳؛ استنرد، ص ۵۹). دیوسکوریدس در شهر باستانی عین زربه/انزربه،^{۱۷} از شهرهای امپراتوری روم باستان (نزدیک طرسوس، مرکز ایالت قدیم کیلیکیه^{۱۸} در جنوب خاوری آسیای صغیر، در ترکیه فعلی به نام آناوارزه^{۱۹}) به دنیا آمد. پس از استیلای مسلمانان بر

-
1. Poblus Clodius
 2. Nero
 3. Vespasian
 4. Tess Anne Osbaldeston
 5. R. P. A. Wood
 6. Jaroslav Levy
 7. Jerry Stannard
 8. Erotianus
 9. Ilberg
 10. Areios of Tarsus
 11. Dubler
 12. Terés
 13. Gunter
 14. Julius Laecanius Bassus
 15. Pliny [the Elder]
 16. Tamás Bezczy
 17. Anázarba/ Anazarbus
 18. Cilicia
 19. Anavarza

آن، به نام معرب آن یعنی «عین زربی» شهرت یافت؛ از این رو برخی مؤلفان دوره اسلامی نسبت «عین زربی» را برای دیوسکوریدس ذکر کرده‌اند (ابن ندیم، ص ۲۸۶؛ ابن ابی اصیبعه، ص ۵۸؛ دیوسکوریدس، نسخه خطی کتابخانه کاخ گلستان، مقدمه هوشنگ اعلم، ص ۱).

از نامه‌ای که دیوسکوریدس در ابتدای کتابش به صورت مقدمه نگاشته است می‌توان اطلاعات مهمی از زندگی او به دست آورد. این نامه نشان می‌دهد که او زندگی سربازی داشته و شاید در آن دوره فرصت تحصیل روش‌مند در باره تشخیص، تهیه و کاربرد داروها را نداشته است. او احتمالاً در طرسوس و اسکندریه درس خواند و سپس به ارتش روم پیوست. بر اساس همین نامه او با آرتیوس طرسوسی زندگی کرده و احتمالاً خدمتش در ارتش او را به اسکندریه رسانده و در آنجا تحصیل کرده است (دیوسکوریدس، چاپ کرناریوس،^۱ ص ۲؛ ریدل، ذیل مدخل؛ ناتان،^۲ ص ۱۷۴-۱۷۵). همچنین با توجه به نام‌هایی که به زبان‌های گوناگون می‌آورد و توصیفاتی که از رویشگاه‌های گوناگون گیاهان ذکر کرده است می‌توان حدس زد که او سفرهای متعددی به کشورهای خاور نزدیک، از جمله سوریه و احتمالاً مصر، و به گواهی برخی هند، کشورهای آفریقایی، اسپانیا و ایتالیا داشته است (پارکر،^۳ ص ۷۳۱؛ استنرد، ص ۶۰؛ ناتان، ص ۱۷۵).

طبابت احتمالی در ارتش و سفر به مناطق گوناگون از سویی و دسترسی وی به کتاب کراتواس^۴ (گیاه‌شناس مشهور قرن اول پیش از میلاد)، منجر به این شد که وی یکی از تأثیرگذارترین و ماندگارترین کتاب‌های داروشناسی در تاریخ را تألیف کند. دیوسکوریدس گنجینه پزشکی خود را به پیشنهاد دوست پزشکش، آرتیوس، تدوین و تکمیل کرد (دیوسکوریدس، چاپ اُسبالدستون و وود، همان‌جا؛ یاروسلاو لوی، همان‌جا؛ مارتین لوی،^۵ ص ۲۱). همچنین به نظر می‌رسد او پیرو مکتب ریشه‌چین‌هایی^۶

1. Cornarius
2. Vivian Nutton
3. L. A. Parker
4. Crateuas
5. M. Levey
6. rhizotomoi

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس/ ۲۱۷

مانند دیوکلِس کارِیستوسی^۱ (قرن چهارم پیش از میلاد) و کراتواس بوده باشد. ریشه چینان هم به کار گردآوری و فروش ریشه‌های گیاهان می‌پرداختند و هم به طبابت مشغول بودند (کرمس^۲ و اوردانگ^۳، ص ۱۵). شاید بتوان او را نخستین فردی دانست که به مطالعه ریخت‌شناسی^۴ گیاهان پرداخته و داروشناسی را از پزشکی تفکیک کرده است (پارکر، همان‌جا). همچنین از او به عنوان بزرگترین گیاه‌شناس و پزشک رومی و هلنیستی عهد پلینی یاد شده است (سارتون^۵، ج ۱، ص ۲۴۴).

ج. دیوسکوریدس از دیدگاه حکمای دوره اسلامی

پزشکان اسلامی تقریباً تا نیمه اول سده سوم اطلاع چندانی از دیوسکوریدس و کتاب معروفش نداشتند چنانکه جابربن حیان (سده دوم)، جاحظ (متوفی ۲۵۵ یا ۲۵۶ ق)، ابویوسف یعقوب کندی (سده سوم) و ابوحنیفه دینوری (متوفی ۲۸۲) در آثارشان نامی از او نبرده‌اند. از قدیمی‌ترین آثاری که در آن نام دیوسکوریدس آمده است، فردوس الحکمة علی بن ربن طبری قابل ذکر است (برای نمونه نک: ص ۳۸۷، ۴۰۰، ۴۱۲). به احتمال قریب به یقین، کتاب دیوسکوریدس در ایران، عراق و شام پیش از اسلام ناشناخته بوده یا دست کم متداول نبوده است. در نیمه دوم سده سوم هجری کتاب او در محافل دانشمندان دوره اسلامی مطرح شد (سزگین^۶، ج ۳، ص ۵۸). یعقوبی (ج ۱، ص ۱۱۴) او را به اشتباه از شاگردان بقراط معرفی کرده است، در حالیکه این دو هم عصر نیستند. احتمال دارد که او دیوسکوریدس حاضر را با دیوسکوریدس فاکاس^۷ (پزشک مخصوص بطلمیوس دوازدهم و دخترش کلئوپاترا، ملکه مشهور مصر در سده اول پیش از میلاد) که در دوره اسلامی به دیوسکوریدس اول و مفسر آثار بقراط مشهور است، اشتباه گرفته باشد. او دیوسکوریدس را صاحب کتابی مصور در باره منافع درختان دانسته است. به نوشته ابن ندیم (همان‌جا) وی را سیاح شهرستانها می‌گفتند (نیز نک: سزگین، همان‌جا). ابن جلیجل (همان‌جا) از او به عنوان «شامی یونانی حشائشی» که به شناسایی انواع داروهای مفرد و نه درجه قوت آنها از لحاظ طبایع چهارگانه پرداخته،

-
1. Diocles of Carystos
 2. Kremers
 3. Urdang
 4. morphology
 5. Sarton
 6. F. Sezgin
 7. Dioscorides Phacas

یاد کرده است. او نیز به اشتباه دیوسکوریدس عین زربی را مفسر کتب بقراط دانسته است.

تلاش مجدانه دیوسکوریدس در شناخت داروها چنان فراگیر و مؤثر بوده که دانشمندی مانند ابوریحان بیرونی (ص ۱۳) دانش او را در شناخت گیاهان و خواص آنها می‌ستاید و از اینکه چنین کسی در میان ملل مشرق زمین وجود نداشته است حسرت می‌خورد. او دیوسکوریدس را شایسته‌ترین فرد از لحاظ کسب تجربه و مقایسه داروها می‌داند که اگر در سرزمین ابوریحان (خوارزم/آسیای مرکزی) می‌زیست و مساعی خویش را در راه شناخت رویدنی‌های این منطقه صرف می‌نمود، آنگاه تمام علف‌ها و گردآورده‌های او دارو می‌شدند (نیز نک: هوشنگ اعلم،^۱ «مطالعات گیاه‌شناسی در ایران»^۲؛ محمدی‌فر، «دیوسکوریدس»).

قفطی (ص ۱۸۳-۱۸۴) او را حکیمی فاضل که پس از بقراط می‌زیسته دانسته اما به اشتباه او را مفسر کتب بقراط معرفی کرده است. به نظر می‌رسد قفطی نیز دیوسکوریدس مورد نظر را با دیوسکوریدس اول اشتباه گرفته باشد. ابن البذوخ مغربی، پزشک، داروشناس، ادیب و شاعر سده ششم که تألیفاتی در شرح و تفسیر کتاب‌های بقراط، ابن سینا و دیگران داشته است، در بخشی از یکی از قصاید معروف خود در وصف دیوسکوریدس و حکمای یونانی دیگر به زبان عربی سروده است که در نزد اهل دانش پزشکی امت‌ها، دانش پزشکی افرادی مانند دیوسکوریدس داروشناس، جالینوس و بقراط، همچون انتشار نور در تاریکی است و همگان باید برای شفای بیماری‌ها به آثار آنها روی بیاورند (ابن ابی اصیبعه، ص ۶۲۸-۶۳۰). به نوشته ابن ابی اصیبعه (ص ۵۸-۵۹)، دیوسکوریدس شخصاً به آزمودن منافع داروها دست می‌زد، نفسی پاک داشت و برای مشاهده نزدیک داروها به سرزمین‌های فراوانی سفر می‌کرد. انطاکی (همان‌جا) از او به عنوان اولین کسی که به طور مدون و علمی، مفردات را برای مردم شرح داد یاد کرده است. به نوشته عقیلی علوی خراسانی (ص ۲۳) بعضی مردم دیوسکوریدس را لقمان حکیم می‌دانستند. مطابق کشف الظنون (ج ۲، ستون ۱۴۱۲؛ نیز همان، ستون ۱۴۱۸) دیوسکوریدس چهل سال از زندگی‌اش را برای شناخت منافع داروها صرف کرد و این دانش را به شاگردانش انتقال داد. در سایر منابع دوره اسلامی

1. Hūšang A'lam

2. botanical studies on Iran

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس/ ۲۱۹

مطالب کم و بیش مشابهی در باره زندگی او وجود دارد (ابن وافد، ص ۵؛ ابن عبری، ص ۶۲؛ فیلسوف الدوله، ص ۴۶۵-۴۶۶).

نام دیوسکوریدس در منابع اسلامی به صور مصحّف و محرّف گوناگونی مانند دیاسقوریدس، دیاسقوریدوس، ذیاسقوریدوس، دیسقوریدس و دیسقوریدوس آمده است (ابن ندیم، همان‌جا؛ ابن جلیجل، ص ۲۱؛ قفطی، ص ۱۸۳؛ ابن ابی اصیبعه، همان‌جا؛ انطاکی، ج ۱، ص ۲۲). حنین بن اسحق (به نقل ابن ابی اصیبعه، ص ۵۸-۵۹) نام دیوسکوریدس را در نزد قومش «آزدش نیادیش» به معنی «خارج/دور از ما» دانسته است زیرا او همیشه دور از آنها و در کوه‌ها و رویشگاه‌های گیاهان زندگی می‌کرد. او همچنین «دیسقوری» و «دوس» را به یونانی به ترتیب معادل «اشجار» و «الله» دانسته است. قفطی (همان‌جا) نیز «ذیاسقوریدوس» را به معنی «شجارالله» دانسته زیرا به نوشته او «ذیاسقور» به معنی «شجار» و «یدوس» به معنی «الله» است و وجه تسمیه وی این بوده که به کمک الهام خداوند به [شناخت] درختان و گیاهان می‌پرداخته است.

د. کتاب الحشائش

نام کتاب تألیفی دیوسکوریدس به یونانی *περί ὑλῆς ιατρικῆς* (= *peri huéls iatrikēs*)؛ لفظاً به معنی «اندر هیولای/ماده طبی»؛ عنوان ترجمه‌های لاتین قدیم آن: *de Materia Medica*، لفظاً به همان معنی) است. این نام عمدتاً برگرفته از محتوای مقاله سوم همین کتاب و هم نام کتاب از دست رفته سکستوس نیگرا (مؤلف رومی در سده اول پیش از میلاد و صاحب کتابی در داروشناسی با نام *περί ὑλῆς*، لفظاً به معنی «اندر هیولا/ماده [طبی]») است (ریدل، همان‌جا). پژوهشگران بر این باورند که دیوسکوریدس کتابش را در حدود سال ۶۴ م یا ۷۸ م نوشته است (دیوسکوریدس، چاپ اُسبالدستون و وود؛ پارکر، همان‌جاها).

عنوان این کتاب در منابع دوره اسلامی به صورت‌های غالباً نادرستی انتقال یافته است. نام‌هایی که حکما و مؤلفان اسلامی برای کتاب دیوسکوریدس برگزیده‌اند یا به نام مؤلف اشاره دارد (ابن ابی اصیبعه، ص ۵۹، ۴۹۳: «کتاب دیاسقوریدس/دیسقوریدس العین زربی»؛ ابن بیطار، ۱۲۹۱، ج ۱، ص ۲: «کتاب الأفضل دیسقوریدوس»)، یا بر اساس محتوای کتاب که بیشتر شامل گیاهان است نام

هایی مانند «کتاب الحشائش»، «المقالات فی الحشائش» و «کتاب الأشجار و العقاقیر» را به آن داده‌اند (ابن ندیم؛ انطاکی؛ یعقوبی، همان جاها) و یا بر اساس تعداد مقالات کتاب، نام «کتاب الخمس مقالات» به آن اطلاق شده است (ابن جلجل؛ ابن بیطار، همان جاها). همچنین نام‌هایی مانند خواص الأشجار، خواص الشجر و الحیوان، پنج مقاله، مفردات، الحشائش/الحشائش، الحشائش و الأدوية، الحشائش و النباتات، کتاب الأدوية المفردة و هیولی علاج الطب نیز در سده‌های سپسین به این کتاب داده شده که بیشتر این نام‌ها مبتنی است بر سلیقه شخصی، موضوع و مندرجات کتاب و یا اسمی که پیشینیان روی ترجمه عربی آن گذاشته‌اند. در نسخه هفت مقاله‌ای ترجمه مهران بن منصور، موجود در موزه آستان قدس رضوی، هر کدام از این نام‌ها در پایان هر مقاله به جز مقاله پنجم وجود دارد: کتاب دیسکوریدس/دیسکوریدس، کتاب الحشائش، کتاب دیسکوریدس فی هیولی الطب، و کتاب الحشائش فی هیولی الطب. چون در این کتاب تعداد گیاهان دارویی بیش از سایر داروها است، شاید بتوان دلیل انتخاب نام الحشائش و مقبولیت بیشتر این نام را دریافت (بینش، ص ۳۳-۳۴).

در جهان اسلام از قرن سوم به بعد با ترجمه این کتاب به عربی، کتابها و رساله‌های داروسازی و داروشناسی بر پایه آن تألیف شد به طوری که تقریباً هیچ کتابی در زمینه علم داروها و به‌ویژه گیاهان به اندازه الحشائش مورد استفاده حکمای اسلامی قرار نگرفته است. این تأثیر را از مطالب منقول از کتاب دیوسکوریدس در آثار پزشکان و گیاه داروشناسان عربی‌نویسی مانند رازی، ابن سینا، ابوریحان بیرونی، ابن بیطار و ابن میمون و نیز فارسی‌نویسانی مانند ابومنصور موفق هروی، سید اسماعیل جرجانی، انصاری شیرازی و حکیم مؤمن می‌توان دریافت (نیز نک: عیسی بک، ص ۳۸).

بر اساس مقدمه دیوسکوریدس در آغاز کتابش (چاپ دوبلر و ترس، ص ۷) او به رسم بسیاری از مؤلفان قدیمی، کتاب را به دوست و مشوق خود، آرئیوس طرسوسی (در متن ترجمه‌های دوره اسلامی: اریوس/اریه)، تقدیم کرده است. او انگیزه خود را از تألیف این کتاب، کاستی‌ها و معایبی دانسته که در کارهای تألیفی پیشینیان و معاصران خود دیده است و در ادامه نام چهار تن از پیشینیان و پنج نفر از متأخران و معاصران پیرو آسکلپیداس بیتینیایی^۱ (پزشک مشهور یونانی در روم، متوفی ۵۴۰ ق.م.) را با اشاره به نقایص کار هر یک، به‌ویژه قائل نبودن به ضرورت تجربه و مشاهده شخصی،

1. Asclepiades of Bithynia

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس/ ۲۲۱

اکتفاء به شنیده‌ها و تکرار خواننده‌های خود، ذکر کرده است (همان، ص ۷-۸؛ برای آسکلپیداس و پیروانش نک : ناتان، ص ۱۹۰). دیوسکوریدس تجربه‌گرا برخلاف دوستش، آرئیوس که او نیز از پیروان آسکلپیداس بود، به هیچ مکتب فلسفی خاصی تعلق نداشت و ناچار خود به بررسی تجربی گیاهان در رویشگاه آنها، مشاهده دقیق آنها در چهار فصل سال، توجه به همه اجزای گیاهان، تهیه داروها، و سنجش ارزش دارویی مواد می‌پرداخت و در مواردی که مشاهده تأثیر داروها ممکن نبود، از اطلاعات افراد بومی و مطلع بهره می‌برد (دیوسکوریدس، چاپ دوبلر و ترس، ص ۸-۹؛ ریدل، همان‌جا؛ اسکاربرا، ص ۲۱۵). تعدد نام‌های داروها به زبان‌های کشورهای گوناگون در الحشائش حاکی از استعمال دیوسکوریدس از افرادی از قومیت‌های گوناگون است (چاپ دوبلر و ترس، ص ۲۴، ۱۲۹، ۱۳۸، ۱۴۳، ۱۹۰، ۲۵۵، ۲۵۷، ۲۶۹، ۳۵۹؛ همان، نسخه خطی کتابخانه کاخ گلستان؛ ریدل، همان‌جاها). او در ادامه مقدمه‌اش به توجه به شرایط اقلیمی رشد گیاهان، شرایط گردآوری (مانند زمان مناسب چیدن گیاه)، شرایط نگهداری و آماده‌سازی مواد اولیه تهیه داروها، به ویژه گیاهان دارویی، پرداخته است (چاپ دوبلر و ترس، ص ۹-۱۱).

دیوسکوریدس اثرش را به پنج مقاله تقسیم کرده است. داروهای مقاله نخست، مطابق چاپ دوبلر و ترس، عبارتند از:

- گیاهان دارویی معطر (= افاوویه: بوی‌افزارها و دیگرافزارها؛ به تعداد ۲۴ عدد؛ ص ۱۱-۳۴)
- روغن‌های خوراکی (زیت‌ها) و مالیدنی و حتی چرک بدن انسان (۳۵ عدد؛ ص ۳۵-۶۰)
- صمغ‌ها، شیرها، برخی فرآورده‌های شیمیایی مانند زفت (قیر) و نفت (۱۸ عدد؛ ص ۶۰-۷۸)
- درختان، بوته‌ها، پوست و ریشه برخی از آنها (۳۶ عدد؛ ص ۷۸-۱۰۳)

- میوه‌های عمدتاً گوشتی (مانند خرما، سیب، به و انجیر)، برخی داروهای حاصل از میوه‌ها مانند خاکستر انجیر، دانه‌های خوراکی (مانند بادام، گردو، پسته) و گال بلوط (۳۵ عدد؛ ص ۱۰۳-۱۲۴).

مقاله دوم شامل این موارد است:

- جانوران (نرم‌تنان، سخت‌پوستان، بندپایان، ماهی‌ها، خزندگان، پستانداران؛ ص ۱۲۷-۱۴۹)

- فرآورده‌های جانوری خوراکی و دارویی مانند شیر و سایر فرآورده‌های لبنی انواعی از پستانداران (ص ۱۴۹-۱۵۳)، پشم و داروهای مرتبط با آن (ص ۱۵۳-۱۵۶)، پنیرمایه جانوران (ص ۱۵۶-۱۵۷)، بافت‌ها، اندام‌ها و داروهای با منشأ جانوری (مانند پیه، مغز و بول؛ ص ۱۵۷-۱۷۰)

- عسل، شکر، موم و ریم‌کندوی زنبور عسل (ص ۱۷۱-۱۷۴)

- غلات و ترکیبات و فرآورده‌های دارویی و خوراکی حاصل از آنها از جمله خمیر، ماء‌الشعیر و نشاسته (ص ۱۷۴-۱۸۱)

- گیاهانی دیگر عمدتاً از گروه‌های بقولات^۱ (ص ۱۸۱-۱۸۸)، شب‌بوین^۲ (ص ۱۸۸-۱۹۲)، پنیرکیان^۳، تاج خروسیان^۴، علف هفت‌بندها^۵، نعنائیان^۶، گل مرکبان^۷، کدوئیان^۸، قارچ کماة^۹، و علف‌های دارویی خوراکی و دارویی بیشتر تدمزه (= حریف؛ مانند پیاز، سیر، خردل، فلفل و زنجبیل؛ ص ۱۹۲-۲۳۶).

مقاله سوم (ص ۲۳۷-۳۰۸) شامل مواد دارویی زیر است:

-
1. Leguminosae
 2. Cruciferae
 3. Malvaceae
 4. Amaranthaceae
 5. Polygonaceae
 6. Lamiaceae
 7. Asteraceae
 8. Cucurbitaceae
 9. truffle

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس / ۲۲۳

- . قارچ دکمه‌ای^۱ (ص ۲۳۷)
 - . ریشه‌ها (مانند ریواس و جنطیانا؛ ص ۲۳۷-۲۴۷)
 - . گیاهانی که از آنها عصاره‌های دارویی گرفته می‌شود (مانند صبر و افسنتین؛ ص ۲۴۸-۲۵۱)
 - . گیاهان علفی (به ویژه گونه‌های زیادی از خانواده نعنائیان، کرفسیان^۲ و گل مرکبان؛ ص ۲۵۱-۳۰۸)
 - . چند نوع صمغ و عصاره گیاهی (ص ۲۷۸-۲۸۱)
 - . چند نوع فرآورده دارویی جانوری (ص ۲۸۱)
- مقاله چهارم (ص ۳۰۹-۳۷۱) دربردارنده سایر گیاهانی است که دیوسکوریدس در مقاله‌های پیشین به آنها نپرداخته است به‌ویژه ریشه‌ها و گیاهان سمی و مخدر. گل سنگ نیز در این بخش آمده است (ص ۳۲۸).
- مقاله پنجم (ص ۳۷۳-۴۴۲) شامل این موارد است:
- . تاک‌ها، انگورها، باده‌ها، سرکه‌ها، شربت‌ها و نوشیدنی‌هایی مانند سکنجبین (ص ۳۷۳-۳۹۹)
 - . مواد معدنی دارویی مانند فلزات، کانی‌ها، سنگ‌ها، گل‌ها و حتی فسیل‌ها (ص ۳۹۹-۴۴۲؛ نیز یاروسلاو لوی، ص ۵۸۹؛ مارتین لوی، ص ۲۱-۲۴).
- تقریباً از نام شش صد دارو با منشأ گیاهی در کتاب دیوسکوریدس یاد شده است. دیوسکوریدس در ذیل نام بیشتر گیاهان، اطلاعاتی چون نام‌های مترادف، انواع، توضیح مختصری از محیط و ویژگی‌های ریختی (شامل رویشگاه، و توصیف برگ‌ها، ریشه‌ها، گل‌ها و دانه‌ها)، موقعیت جغرافیایی مکان‌هایی که بهترین و کاربردی‌ترین نوع آن گیاه را دارند، اجزای مورد استفاده، ویژگی‌های داوری، روش آماده‌سازی، مقدار مورد استفاده، کاربردهای دارویی و عوارض استفاده آن را توضیح می‌دهد. او گاهی مواد مغشوش و تقلبی بودن یک ماده دارویی را، به‌ویژه برای گیاهان غیر بومی، و نیز

1. Agaricus
2. Apiaceae

روش تشخیص مغشوش بودن آن را توضیح می‌دهد (برای نمونه نک: چاپ دوبلر و ترس، ص ۱۱-۱۴، ۱۹).

بررسی مقاله سوم کتاب دیوسکوریدس

با اینکه دیوسکوریدس در کتابش و به تبعیت از حرفه‌اش، نگاهی کاربردی به مواد داشته اما در تقسیم‌بندی بخش‌های پنج‌گانه کتابش، تا حدی نگاهی زیستی هم داشته است. برای نمونه در مقاله سوم، به تقسیم‌بندی مواد دارویی بر اساس اندام و یا فرآورده مورد استفاده، دست زده و داروها را عمدتاً در این بخش‌ها قرار داده است: ریشه‌ها، عصاره‌ها، و گیاهان دارویی، به‌ویژه دانه‌هایشان. در ذیل هر کدام از این بخش‌ها، گاه گیاهانی را که در رده‌بندی‌های جدید خویشاوند یکدیگر به شمار می‌آیند، پشت سر هم ذکر کرده است که تا حدی رده‌بندی‌های زیستی جدید را در ذهن متبادر می‌کند.

این نوشتار در پی بررسی دقیق‌تر و روش‌مندتر نگاه زیستی دیوسکوریدس به گیاهان است. بدین منظور در این نوشتار، مقاله سوم کتاب الحشائش دیوسکوریدس، مورد بررسی قرار گرفته است. نام گیاهان و یا مواد دارویی گیاهی از ترجمه اصططن بن بسیل و اصلاح حنین بن اسحاق (چاپ دوبلر و ترس، ص ۲۳۷-۳۰۸) انتخاب شده، اما گاه برای کمک به تلفظ بهتر و یا در صورتی که ضبط اسامی در این نسخه و نسخه مهرا بن منصور تفاوت آشکاری داشته‌اند، از نسخه دوم هم استفاده شده و نام دوم پس از علامت «/» آمده است. از آنجا که حکمای یونانی، همچون دیگر حکمای آن روزگار، بیشتر بر کاربردهای هر گیاه تأکید داشته‌اند، نه بر توصیف ریختار گیاه، شناسایی نام علمی گیاهان این کتاب کار سختی است و هنوز هم تحقیق مدون و قابل اعتمادی در این باره صورت نگرفته است. به همین دلیل، نگارنده نیز صرفاً با بسنده کردن و تکیه بر نام جنس‌های پیشنهادی در برخی منابع، به جای نام علمی مرکب از جنس و گونه، و سپس نام تیره، ماهیت علمی احتمالی گیاهان این مقاله را در ستون‌های چهارم و پنجم جدول‌ها آورده است. نام جنس گیاهان براساس ویراسته گونتر (ص ۲۳۲-۳۹۷)، توضیحات موجود در جلد سوم ترجمه فارسی نسخه مهرا بن منصور و منابع دیگر و نیز تطبیق توضیحات مختصر گیاه در این کتاب با مطالب موجود در منابع جدید گیاه شناسی انتخاب شده است.

الف. ریشه‌ها

در بخش نخست مقاله سوم، مؤلف به ریشه‌های دارویی پرداخته است. نام و ماهیت علمی احتمالی گیاهان دارای این ریشه‌ها، شامل نام جنس و تیره، از این قرار است:

ردیف	نام در ترجمه‌های عربی کتاب	نام، ترجمه و یا تعریف فارسی احتمالی	نام احتمالی جنس	تیره
۱	اغاریقون/ آغاریقون	نوعی قارچ	<i>Agaricus, Boletus, Polyporus</i>	Polyporaceae, Boletaceae
۲	راا/ راون/ راوند	راوند	<i>Rheum</i>	Polygonaceae
۳	جنطیانا/ جنطیانی	گل سپاسی	<i>Gentiana</i>	Gentianaceae
۴	الرسطولوخیا/ سفولا	زراوند	<i>Aristolochia</i>	Aristolochiaceae
۵	غلوکریزا/ سوسن رومی/ سوس	شیرین بیان	<i>Glycyrrhiza</i>	Fabaceae
۶	قنطوریون طوماغا/ القنطوریون الکبیر	گل گندم	<i>Centaurea</i>	Asteraceae
۷	قنطوریون طولبتون/ قنطوریون دقیق	گل گندم کوچک	<i>Centaurea, Erythraea</i>	Asteraceae
۸	خامالون لوقس/ خامالون ابیض/ خامالون ابیض	خامالون سفید، خارچرخه	<i>Atractylis</i>	Asteraceae
۹	خامالون مالس/ خامالون مالس		<i>Cardopatum</i>	Asteraceae
۱۰	قروقدیلاون	تاتاری، شکر تیغال	<i>Carduus, Echinops</i>	Asteraceae
۱۱	دبسا قوس/ دبسا قوس	خواجه‌باشی	<i>Dipsacus</i>	Caprifoliaceae
۱۲	اقتالوقی/ اقاتالوقی	خار زردک، شکر تیغال، خار مقدس	<i>Picnomon, Echinops, Cnicus</i>	Asteraceae
۱۳	اقانتار ابیقی/ اقاتا اربیقی/ شوکة العربیة	خار پنبه	<i>Onopordum</i>	Asteraceae
۱۴	سقولومس	کنگر طلائی، خار مریم	<i>Scolymus, Silybum</i>	Asteraceae
۱۵	بطیرین/ فوطیریون	گون	<i>Astragalus</i>	Fabaceae

Acanthaceae, Asteraceae	<i>Acanthus,</i> <i>Onopordum</i>	پای خرس، خار پنبه	اقنثیون/ شوکه اليهودية	۱۶
Asteraceae, Acanthaceae	<i>Cynara,</i> <i>Acanthus</i>	کنگر فرنگی، پای خرس	اقنثوس/ أقانتوس	۱۷
Fabaceae	<i>Anonis</i>	خار خر، لوبیای شیطان	انونس/ انونیس	۱۸
Asteraceae,	<i>Cnicus, Cirsium</i>	خار مقدس، کنگر	لوقاقنثا/ لوقاقانثا	۱۹
Fabaceae	<i>Astragalus</i>	گون	طراغاقنثا/ طراغانثا/ شجرة الكثیرا	۲۰
Apiaceae	<i>Eryngium</i>	زول	ایرنخین/ ایرونجی	۲۱

اولین ماده دارویی این قسمت که در ردیف ۱ جدول قرار دارد، یک قارچ است که در تقسیم‌بندی‌های جدید جانداران جزء گیاهان قرار نمی‌گیرد بلکه در فرمانروی جداگانه‌ای قرار دارد اما احتمالاً نویسنده به صرف برآمدن این جاندار از خاک آن را در کنار ریشه‌های دارویی گیاهی قرار داده است. ردیف‌های ۲ تا ۵ جدول به چهار گیاه که ریشه دارویی دارند و از نظر تقسیمات گیاهان، قرابتی با یکدیگر ندارند تعلق دارد. ردیف‌های ۶ تا ۱۹، به استثناء ردیف‌های ۱۱، ۱۵ و ۱۸، و با احتمال قرار گرفتن دو ردیف ۱۶ و ۱۷ در تیره گل‌مرکبان (Asteraceae)، همگی از یک تیره هستند. همه این گیاهان، در داشتن گل‌های مرکب و ظاهری خاردار اشتراک دارند. حتی دو گیاه ردیف‌های ۲۰ و ۲۱ نیز که در این تیره قرار ندارند از ظاهری خاردار برخوردارند.

ب. عصارات

Asphodelaceae	<i>Aloe</i>	آلونه، صبر	الون/ ایلوای/ شجر الصبر	۱
Asteraceae	<i>Artemisia</i>	افستین	اوبسنتین/ الافسنتین	۲
Asteraceae	<i>Artemisia</i>	نوعی درمنه	ساریفن/ افستین بحری/ شیخ	۳
Asteraceae	<i>Artemisia,</i> <i>Achillea</i>	نوعی درمنه/ برنجاسف، بومادران	ابروطن/ ابروطنون	۴

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس/ ۲۲۷

در بخش دوم مقاله سوم، دیوسکوریدس به عصاره‌های دارویی پرداخته است. در این بخش نیز از چهار عصاره ذکر شده، گیاهان تولیدکننده سه عصاره که در دریف‌های ۲ تا ۴ جدول قرار دارند، به یک تیره تعلق دارند.

ج. گیاهان و دانه‌هایشان

Lamiaceae	<i>Hyssopus, Thymbra</i>	زوفا	اسوفس/ الزوفا	۱
Lamiaceae	<i>Lavandula</i>	اسطوخودوس	سطوحاس/ الاسطوخودوس	۲
Lamiaceae	<i>Origanum</i>	نوعی مرزنگوش	اوریغانس ایراقلاو طیقی/	۳
Lamiaceae	<i>Origanum</i>	نوعی مرزنگوش	[اوریغانس] اونیطش/ اونیطیس	۴
Lamiaceae	<i>Origanum</i>	نوعی مرزنگوش	اغریاوار یغانش/ فاناقس	۵
Lamiaceae	<i>Origanum</i>	نوعی مرزنگوش	طراغوریغانس	۶
Lamiaceae	<i>Mentha</i>	پونه دشتی	غلیخن/ جلیکون	۷
Lamiaceae	<i>Origanum</i>	نوعی مرزنگوش	دیقطامون	۸
Lamiaceae	<i>Ballota</i>	فراسیون آسا	فسودودقطنن	۹
Lamiaceae	<i>Salvia</i>	مریم گلی	الالسفاقن/ الیسفاقون	۱۰
Lamiaceae	<i>Mentha</i>	نعنا	ایدویسمون	۱۱
Lamiaceae	<i>Mentha</i>	پونه	قالمتی/ الفوذنج	۱۲
Lamiaceae	<i>Thymus</i>	نوعی آویشن	ثومس/ الحاشا	۱۳
Lamiaceae	<i>Satureja</i>	مرزه	ثمیرا/ الصعتر	۱۴
Lamiaceae	<i>Thymus</i>	نوعی سوسنبر	إرقیلس/ النمام	۱۵
Lamiaceae	<i>Origanum</i>	مرزنجوش	صمصوخن/ سامفسوخون	۱۶
Fabaceae	<i>Melilotus</i>	اکلیل الملک	مالیلوطس	۱۷
Lamiaceae	<i>Thymus</i>	سوسنبر دشتی	سیسنبرین/ سیسمبر/ نمام بری	۱۸

Lamiaceae	<i>Origanum</i>	نوعی مرزنجوش	مارن/ مارون	۱۹
Lamiaceae	<i>Ocimum</i>	ریحان	اقینش	۲۰
Asteraceae	<i>Baccharis, Conyza</i>		بقحارس/ باقاریس	۲۱
Rutaceae	<i>Ruta</i>	نوعی سداب	فیغانن/ السداب	۲۲
Liliaceae	<i>Allium</i>	کماشیر	مولی	۲۳
Apiaceae	<i>Ferula, Opopanax</i>	جاوشیر	فاناقس ایرقلیون	۲۴
Apiaceae	<i>Echinophora, Ferula</i>	نوعی جاوشیر	فاناقس اسقلیبیون	۲۵
Apiaceae	<i>Opopanax</i>	احتمالاً نوعی جاوشیر	فاناقس حرونیون	۲۶
Apiaceae	<i>Levisticum, laserpitium</i>		لیغسطیقون	۲۷
Apiaceae	<i>Daucus</i>	هویج دشتی	سطاقولینس اغریوس	۲۸
Apiaceae	<i>Seseli, Echinophora, ...</i>		ساسالی	۲۹
Apiaceae	<i>Tordylium</i>		طرذیلن/ طوردیلون	۳۰
Apiaceae	<i>Sison Sisum,</i>		سینون	۳۱
Apiaceae	<i>Pimpinella</i>	انیسون	انس/ الانیسون	۳۲
Apiaceae	<i>Carum</i>	زیره	قاروا/ الکرویا	۳۳
Apiaceae	<i>Anethum</i>	شوید	انیثون/ الشبث	۳۴
Apiaceae	<i>Cuminum</i>	زیره سبز	کومینون/ الکمون البستانی	
Apiaceae	<i>Lagoecia</i>		قومینون اغریون	۳۵
Apiaceae	<i>Ammi</i>	نانخواه	امی	۳۶
Apiaceae	<i>Coriandrum</i>	گشنیز	قوریون/ الکزبرة	۳۷
Apiaceae	<i>Apium</i>	کرفس	سالینون قابایون	۳۸
Apiaceae	<i>Petroselinum, Peucedanum</i>	جعفری، رازیانه کوهی	اوراسالینون	۳۹
Apiaceae	<i>Carum, Athamanta</i>	زیره، آتامانتا	بطراسالینن/ فطروسالینون	۴۰
Apiaceae	<i>Smyrniium</i>	آوندول	افسالینون	۴۱
Apiaceae	<i>Smyrniium</i>	نوعی آوندول	سمرنیون	۴۲

Apiaceae	<i>Pastinaca</i>	شقاقل	الافوسقن/ رعی- الأیل	۴۳
Apiaceae	<i>Foeniculum</i>	رازیانه	مارثون/ سمرا	۴۴
Apiaceae	<i>Hippomarathrum, Prangos</i>	رازیانة دشتی، جاشیر	افومارثن	۴۵
Apiaceae	<i>Daucus, Athamanta, Seseli</i>	گزر یا گیاهان دیگر	دوقس	۴۶
Asteraceae	<i>Anthemis, Anacyclus</i>	عافرقرحا	فورثرن	۴۷
Apiaceae	<i>Cachrys, Ferula</i>	درخت لبنان	لیبانوطیس	۴۸
Apiaceae	<i>Heracleum</i>	گلپر	سفنولیون	۴۹
Apiaceae	<i>Ferula</i>	نوعی آنقوزه	نارتقس/ القنا/ شُل	۵۰
Apiaceae	<i>Peucedanum</i>	رازیانة کوهی	فوقادانن	۵۱
Ranunculaceae	<i>Nigella</i>	شونیز	مالثیون	۵۲
Apiaceae	<i>Ferula</i>	انجدان	سیلیفیون	۵۳
Apiaceae	<i>Ferula</i>	سکبینج	ساغافینون	۵۴
Euphorbiaceae	<i>Euphorbia</i>	فرفیون	اوفرپیون	۵۵
Apiaceae	<i>Ferula</i>	باریجه	خلبانی/ کالابانی	۵۶
Apiaceae	<i>Dorema, Ferula</i>		امونیاقن/ الاشق	۵۷
Fabaceae	<i>Astragalus</i>	انزروت	صرقوقلا/ سارقوقولاس	۵۸
Papaveraceae	<i>Glaucium</i>	مامیثا	غلوقیون/ جلالوقیون	۵۹
Rubiaceae	<i>Galium</i>	شیرینیر	افارینی	۶۰
Cruciferae	<i>Alyssum</i>	قدومه	الیسن/ آکوسون	۶۱
Apocynaceae	<i>Asclepias, Cynanchum</i>	استبرق، سگ کش	اسقلیباس	۶۲
Asteraceae	<i>Carthamus</i>	گل‌رنگ	اطراکتولس	۶۳
Lamiaceae	<i>Ziziphora, Mentha</i>	کاکوتی، نوعی نعنا	فولوقنمین	۶۴
Lamiaceae	<i>Clinopodium, Melissa</i>	ریحانک، فرنجمشک	قلینوفودیون	۶۵
Berberidaceae	<i>Leontice</i>	ترب‌شیر	لاونطوباطلن	۶۶

Lamiaceae	<i>Teucrium</i>	مریم نخودی	توقوریون/ طوقریوس	۶۷
Lamiaceae	<i>Teucrium</i>	مریم نخودی	حامدروس/ خمدریس	۶۸
Lamiaceae	<i>Lamium</i>	گز نه‌سا	لوقاس الجبلیة	۶۹
Caryophyllaceae	<i>Lychnis</i>		لُخنیس الاکللیة	۷۰
Caryophyllaceae	<i>Agrostemma</i>	عروس مزرعه	لُخنیس اغریا	۷۱
Liliaceae	<i>Lilium</i>	سوسن	فریتن صواسینن	۷۲
Lamiaceae	<i>Ballota, Lamium</i>	فراسیون آسا، گز نه‌سا	بالوطی	۷۳
Lamiaceae	<i>Melissa</i>	فرنجمشک	مالسوفلن/ لایه	۷۴
Lamiaceae	<i>Marrubium</i>	فراسیون	براسین/ فراسیون	۷۵
Lamiaceae	<i>Stachys</i>	سنبله‌ای	سطاخیس/ سطاخوس	۷۶
Aspleniaceae	<i>Phyllitis (Asplenium)</i>	زنگی دارو	فیلیطس/ فولیطیس	۷۷
Asparagaceae	<i>Anthericum, Phalangium</i>		فالنجیون/ فالانجیون	۷۸
Fabaceae	<i>Psoralea</i>	گندلوبیا	طریفلن/ طریفولون	۷۹
Lamiaceae	<i>Teucrium</i>	مریم نخودی	فولیون/ الجعدة	۸۰
Lamiaceae	<i>Teucrium</i>	مریم نخودی	سقردیون/ سقوردیون	۸۱
Asteraceae	<i>Tussilago</i>		بیخین/ بیکیون	۸۲
Asteraceae	<i>Artemisia</i>	برنجاسف	ارطاماسیا/ البلنجاسب	۸۳
Asteraceae	<i>Ambrosia</i>	کهنه‌واش	امبروسیا	۸۴
Amaranthaceae	<i>Chenopodium</i>	سلمک	بطرس/ بوطروس	۸۵
Geraniaceae	<i>Geranium</i>	شمعدانی	غارانین/ جرانیون	۸۶
Asteraceae	<i>Gnaphalium</i>	بوف تاج	غنافلین/ جنافلین	۸۷
Typhaceae	<i>Typha</i>	لوی	تیفی/ طوفی	۸۸
Apocynaceae, Onagraceae	<i>Cynanchum, Circaea</i>	سگ کش، افسونگر شب	قیرقیا	۸۹

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس/ ۲۳۱

Orobanchaceae, Rosaceae	<i>Pedicularis,</i> <i>Spiraea</i>	سنبل باتلاقی، اسپیره	الثنی/ اوینانثی	۹۰
Asteraceae	<i>Inula</i>	راسن، مصفا	قونیزا/ قونوزا/ الینبوت	۹۱
Liliaceae	<i>Hemerocallis</i>	زنبق رشتی	ایماروقالاس	۹۲
Cruciferae	<i>Cheiranthus</i>	خیری	لوقولیان/ لوقائین	۹۳
Polygonaceae	<i>Polygonum</i>	علف هفت‌بند	کراطا اوغونن	۹۴
Euphorbiaceae	<i>Mercurialis</i>	شنگرفی	فیلن/ فولون	۹۵
Orchidaceae	<i>Orchis</i>	ثعلب	ارخس/ اورکیس	۹۶
Orchidaceae	<i>Orchis</i>	ثعلبی دیگر	ارخس اخر	۹۷
Orchidaceae	<i>Orchis</i>	خصی الثعلب	صاطورین/ ساطوریون	۹۸
Lamiaceae	<i>Salvia</i>	مریم‌گلی	ارمینن/ آرمینون	۹۹
Fabaceae	<i>Hedysarum,</i> <i>Securigera</i>	اسپرسی، نیام ساتوری	ایدوسارون/ ایدوسارون	۱۰۰
Boraginaceae	<i>Onosma</i>	زنگوله‌ای	اونوما	۱۰۱
Nymphaeaceae	<i>Nymphaea</i>	نیلوفر آبی	نیمفا/ نومفایا	۱۰۲
Primulaceae	<i>Androsaces</i>	یاسمن صخره ای	اندروصاقاس	۱۰۳
Aspleniaceae	<i>Asplenium</i>	زنگی دارو	اسفلینس	۱۰۴
Pteridaceae, Aspleniaceae	<i>Hemionitis,</i> <i>Asplenium,</i>		ایمیونیطس	۱۰۵
Convolvulaceae, Fabaceae	<i>Cressa, Ebenus</i>	علف مورچه، باردلنگ	انثلیس	۱۰۶
Asteraceae	<i>Anthemis</i>	بابونج	انتمس/ انتموس	۱۰۷
Asteraceae	<i>Tanacetum</i>	اقحوان	فرثانیون/ فارثنیون	۱۰۸
Asteraceae	<i>Anthemis</i>	بهار، نوعی بابونه	بفثلمن/ بوفاالمون	۱۰۹
Ranunculaceae	<i>Paeonia</i>	فاونیا، گل صد تومانی	غلقشیدا/ جلوقوسیدی	۱۱۰
Boraginaceae	<i>Lithospermum</i>	سنگ‌دانه	لیتوسفرمن	۱۱۱
Gramineae	<i>Phalaris</i>	علف قناری	فالیریس	۱۱۲
Rubiaceae	<i>Rubia</i>	روناس	ارثردائین/ فوة	۱۱۳

Orchidaceae	<i>Serapias</i>		لنحیطس/ لونخیطس	۱۱۴
Tectariaceae	<i>Aspidium</i>		لنخیطس اخر	۱۱۵
Malvaceae	<i>Althaea</i>	خطمی	التا	۱۱۶
Malvaceae	<i>Althaea, Malva</i>	خطمی، پنیرک	القاا/ ألقاآ	۱۱۷
Cannabinaceae	<i>Cannabis</i>	شاهدانه	قنابس/ قنَب بستانی	۱۱۸
Malvaceae	<i>Althaea</i>	نوعی خطمی	اغریا قنابس/ قنَب بری	۱۱۹
Fabaceae	<i>Anagyris</i>	قره تاج	اناغیرس/ أناجورون	۱۲۰
Crassulaceae	<i>Sedum</i>	گل ناز	قیبا/ قیباآ	۱۲۱
Alismataceae	<i>Alisma</i>	قاشق واش	المسا/ ألیسما	۱۲۲
Fabaceae	<i>Onobrychis</i>	اسپرس	اونوبروحس/ اونوبروکیس	۱۲۳
Hypericaceae	<i>Hypericum</i>	علف چای	اوفارقن/ اوفاریقون	۱۲۴
Hypericaceae	<i>Hypericum</i>	علف چای	اسقیرن/ أسقورون	۱۲۵
Hypericaceae	<i>Hypericum</i>	علف چای	اندروسامُن	۱۲۶
Hypericaceae	<i>Hypericum</i>	علف چای	فورس/ قریص	۱۲۷
Lamiaceae	<i>Ajuga</i>	لبیدیسی	حامافیطس/ کمافیطوس	۱۲۸

در بخش سوم به گیاهان دارویی و به ویژه گیاهانی که دانه آنها جنبه دارویی دارد پرداخته شده است. در این بخش، از ردیف ۱ تا ۲۰ جدول، به جزء ردیف ۱۷، به گیاهانی از تیره نعنائیان (Lamiaceae) تعلق دارد. ردیف‌های ۲۱-۲۳، به گیاهانی از سه تیره گوناگون مربوط است. ردیف‌های ۲۴ تا ۵۷، به جز سه ردیف ۴۷، ۵۲ و ۵۵، همگی در تیره کرفسیان (Apiaceae) تعلق دارند. قرار گرفتن پشت سر هم ۳۱ گیاه از یک تیره، مسلماً تصادفی نبوده و دیوسکوریدس بر اساس شباهت ساختاری این گیاهان با یکدیگر آنها را پشت سر هم ذکر کرده است. ردیف‌های ۵۹ تا ۶۳ به گیاهانی از تیره‌های مختلف مربوط است. ردیف‌های ۶۴ تا ۸۱، به جز گیاهان ردیف‌های ۶۶، ۷۰ تا ۷۲ و ۷۷ تا ۷۹ گیاهانی از تیره نعنائیان هستند که پشت سر هم ذکر شده‌اند. به عبارت دیگر در این بخش، به جزء هفت گیاه غیر خویشاوند، به ویژگی‌های ریختی و

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس/ ۲۳۳

دارویی ده گیاه خویشاوند پرداخته شده است. در ردیف‌های ۸۲ تا آخر، خویشاوندی کمتری بین گیاهان به چشم می‌خورد. سه گیاه در ردیف‌های ۸۲ تا ۸۴ از تیره گل مرکبان، سه گیاه در ردیف‌های ۹۶ تا ۹۸ از تیره ثعلبیان (Orchidaceae)، سه گیاه دیگر از تیره گل‌مرکبان در ردیف‌های ۱۰۷ تا ۱۰۹، سه گیاه از تیره پنیرکیان (Malvaceae) در ردیف‌های ۱۱۶، ۱۱۷ و ۱۱۹، و سرانجام چهار گیاه از تیره علف چایان (Hypericaceae)، در کنار یکدیگر و در ردیف‌های ۱۲۴ تا ۱۲۷ قرار گرفته‌اند.

نتیجه

نویسندگانی که کتاب الحشائش را بررسی کرده‌اند معتقدند که دیوسکوریدس تنها بر اساس بو، مزه، خوراکی بودن و یا دارویی بودن گیاهان، آنها را کنار هم قرار داده است (توماس^۱، ص ۶۵؛ دیوسکوریدس، چاپ أسبالدستون و وود، مقدمه، ص xxii) اما قرار گرفتن برخی گیاهان متعلق به یک تیره در کنار یکدیگر که از شباهت ظاهری فراوانی برخوردارند، نشان دهنده توجه او به شباهت‌های ریختی گیاهان است؛ امری که در رده‌بندی‌های علمی امروزی جانداران مورد توجه فراوان است.

منابع

- ابن ابى اصيبعة. (بى تا). عيون الأنباء فى طبقات الأطباء. چاپ نزار رضا. بيروت: دار مكتبة الحياة.
ابن بيطار. (١٢٩١ق). الجامع لمفردات الأدوية و الأعذية. بولاق. چاپ افست بغداد.
ابن جلجل. (١٩٥٥م). طبقات الأطباء و الحكماء. چاپ فؤاد سيد. قاهره: مطبعة المهد العلمى
الفرنسى للآثار الشرقية.
ابن عبرى. (١٩٥٨م). تاريخ مختصرالدول. چاپ انطون صالحانى اليسوعى. بيروت: مطبعة
الكاثوليكيه.
ابن نديم. (١٤٣٠ق/٢٠٠٩م). كتاب الفهرست. چاپ ايمن فؤاد سيد. لندن: مؤسسة الفرقان للتراث
الاسلامى.
ابن وافد. (١٤٢٥ق/١٩٩٩م). كتاب الأدوية المفردة. چاپ احمد حسن بسج. بيروت.
ابوريجان بيرونى. (١٣٧٥ش). كتاب الصيدنه. چاپ عباس زرياب. تهران: مركز نشر دانشگاهى.
انطاكى، داود بن عمر انطاكى. (١٤١٦ق/١٩٩٦م). تذكرة اولى الألباب [و] الجامع للعجب
العجاب. قاهره: مكتبة الثقافة الدينية.
بينش، تقى. (فروردين ١٣٤٦ش). «كتاب الحشائش». نامه آستان قدس. شماره ١، دورة هفتم (٢٥
مسلسل)، مشهد. ص ٢٨-٤٣.
حاجى خليفه. (١٤٠٢ق/١٩٨٢م). كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون. ج ٢. بيروت:
دارالفكر.
پدانيوس ديوسكوريدس. (١٩٥٢م). هيولى الطب فى الحشائش و السموم. ترجمه اصطفن بن بسيل
و اصلاح حنين بن اسحاق. چاپ سزارا. دوبلر و الياس ترس. تطوان: دارالطباعة المغربية.
_____ . (با عنوان الحشائش). (١٣٨٣ش). ترجمه مهراى بن منصور بن مهراى. تصوير
فاكسيميله نسخه كتابخانه كاخ گلستان. تهران: موزه مللى تاريخ علوم پزشكى جمهورى اسلامى
ايران.
ابوالحسن على بن سهل رين طبرى. (١٩٢٨م). فردوس الحكمة. تصحيح محمد زبير الصديقى.
برلين: چاپخانه آفتاب.
فيلسوف الدوله، عبدالحسين. (١٣٨٨ش). مطرح الأنظار فى تراجم اطباء الاعصار و فلاسفة
الامصار. چاپ ميرهاشم محدث. تهران: انتشارات حقوقى.
عقيلى علوى خراسانى. (١٣٥٥ش). مخزن الادويه. كلكته ١٨٤٤. چاپ افست تهران: شركت
سهامى خاص.
احمد عيسى بك (١٣٦٣ق/١٩٤٤م). تاريخ النبات عند العرب. قاهره: الاعتماد.

دانش رده‌بندی گیاهان در کتاب الحشائش دیوسکوریدس/ ۲۳۵

قفطی، جمال‌الدین ابی‌الحسن علی‌بن یوسف. (بی‌تا). تاریخ الحکماء، و هو مختصر الزوزنی المسمی بالمنتخبات الملتقطات من کتاب إخبارالعلماء بأخبار الحکماء. بغداد، مصر: مكتبة المثنی، موسسه الخانجی.

قهرمان، احمد. (۱۳۷۳ش). کورموفیت‌های ایران (سیستماتیک گیاهی). تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ج ۲.

محمدی‌فر، شمامه. (۱۳۹۲ش). «دیوسکوریدس». دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۸، ص ۷۲۰-۷۳۱. تهران: کتاب مرجع.

یعقوبی، احمدبن اسحاق. (بی‌تا). تاریخ الیعقوبی. بیروت: دار صادر (بی‌تا). چاپ افست قم.

A'lam, Hūšang. (1985). "Botanical Studies on Iran. I: the Greco-Islamic tradition". *Encyclopaedia Iranica*. ed. Ehsan Yarshater. London: Routledge & Kegan Paul.

Bezeczky, Tamas. (1994). "Amphorae from the Forum of Emona". *Arheološki vestnik* (=Acta Archaeologica). no. 45. pp. 81-93.

Dioscorides. (1529). *Dioscorides Yanos tos Kornarios* (= *Δίωσκορίδης Ιανος τος Κορνάριος*; = *the dioscorides of Janos Cornarios*). Basel.

———. (1934). *The Greek Herbal of Dioscorides*. englished by John Goodyer. ed. by Robert T. Gunther. Oxford: University press.

———. (2000). *De Materia Medica*. ed and tr. by Tess Anne Osbaldeston & Robert P. A. Wood. Johannesbur: IBIDIS.

Johannes Ilberg. (1893). *Das Hippokrates-glossar des Erotianos und seine ursprüngliche Gestalt*. Leipzig: S. Hirzel.

Kremers, Edward & Urdang, George. (1963). *Kremers and Urdang's History of Pharmacy*. ed. Glenn Sonnedecker. 3rd ed.. Philadelphia: Lippincott.

Levey, Martin. (1973). *Early Arabic Pharmacology: an Introduction Based on Ancient and Medieval Sources*. Leiden: E.J. Brill.

Levy, Jaroslav. (Dec.1960). "Robert T. Gunther: the Greek Herbal of Dioscoride....". *ISIS*. vol. 51. no. 4. pp. 588- 590.

Liddell, Henry George & Scott, Robert. (1977). *A Greek- English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.

Nutton, Vivian. (2004). *Ancient Medicine*. London & New York: Routledge.

Parker, Linette A. (June 1915). "A Brief History of Materia Medica (Continued)". *The American Journal of Nursing*. vol. 15. no.9. pp 729-734.

Plinius/ Pliny [the Elder]. (1966). *Natural History*. with an English Translation. vol. 7. tr. by W. H. S. Jones. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Riddle, John M. (1981). "Dioscorides". *Dictionary of Scientific Biography*. ed. by C. C. Gillisic. vol. 3. New York: Charles Scribner's Sons.

Sarton, George. (1975). *Introduction to the History of Science*. Malabar, Florida: Robert E. Krieger pub.

- Sezgin, Fuat. (1970). *Geschichte des arabischen Schrifttums*, vol. 3: Medizin-Pharmazi- Zoologie- Tierheilkunde, Leiden: E.J.Brill.
- Stannard, Jerry. (1999). "P. A. Mattioli: Sixteenth Century Commentator on Dioscorides". *Bibliographical contributions*. vol. 1. Lawrence. 1969. repr. in Jerry Stannard. (1999). *Herbs and Herbalism in the Middle Ages and Renaissance*. ed. by Katherine E. Stannard and Richard Key. Great Britain, Hampshire: Ashgate variorum.
- Thomas, Keith. (1983). *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England, 1500-1800*. Oxford University Press, Incorporated.